

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

5-son (2020-yil, oktabr)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2020

ТАСАВВУР-БЕЛГИЛАР ТИЗИМИ – ШАХС ИҚТИСОДИЙ МАВҚЕИНИ БАҲОЛАШДАГИ МЕЗОН СИФАТИДА

Мақолада ижтимоийлашув жараёни субъектининг иқтисодий мавқенин ўзини-ўзи баҳолашида тасаввур-белгилар тизимидан фойдаланишининг ўзига хослиги баён этилган. Бунда оилавий мавқеи, моддий мустақиллик, моддий муваффақият ва шахсий юксалиши каби шахснинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини белгиловчи шакалалар баҳолали мезони бўлиб хизмат қилган.

Таянч тушунчалар: ўсмир, ўстирин, оилавий мавқеи, моддий мустақиллик, моддий муваффақият, шахсий юксалиши.

В данной статье утверждается, что использование системы знаков воображения типично для оценки и самооценки экономического положения личности, являющейся субъектом процесса социализации. Для выполнения этого утверждения, в качестве оценочного критерия, используются шкалы, обозначающие социально-экономическое положение личности, в том числе положение семьи, финансовая независимость, финансовый успех и личное стремление.

Опорные понятия: подросток, юность, положение семьи, финансовая независимость, финансовый успех, личное стремление.

In this article it is stated that using imagination sign system is typical in self-esteem evaluation of economical position of a person who's a subject in socializing process. For carrying out this statement points that designates person's socio-economical position such as family position, financial independence, financial success and personal development are used as evaluation marks.

Supporting concepts: teenager, adolescence, family position, financial independence, financial success, personal development

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида [1] қабул қилинган “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”га хукумат томонидан оилавий бизнесни ривожлантиришга барча имкониятлар яратилаётган бир вақтда ёшларда тадбиркорлик мотивациясини оила муҳити таъсирида, оиладаги шахслараро муносабатлар ва иқтисодий ижтимоийлашув жараёнида шакллантириш масалалари бутунги куннинг долгзарб муаммоларидандир.

Психологик тадқиқотлардан маълумки, болалар ҳар қандай янги шароитга тез ва осон мослашувчан бўлишади. Лекин муттасил ўзгаришларга асосланадиган бозор иқтисодиёти, яъни мулкий муносабатлар шароитигачи? Бу борада олиб борилаётган энг сўнгги тадқиқотлар иқтисодий психология предметини аниқлашга дахлдор айrim янгиланишларни тақозо этмоқда. Маълумки, иқтисодиёт – мураккаб, кўпёкламали тизим саналиб, унинг туб моҳияти ёш бола учун қоронғу ҳисобланади. Аммо болалар турли хил иқтисодиёт моделларига хос жараёнларни ўз дунёқараши ва қобилиятидан келиб чиқсан холда идрок қилишади. Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш даврида юзага келадиган социал-иқтисодий шарт-шароитлар жараёнида улар ўзлари учун мутлақо янги бўлган иқтисодий воқеликлар ва муаммолар билан тўқнаш келиб, янгича ҳаётий фаолият шароитларига кўнкима хосил қилиш заруратини англаб боришади.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, ушбу жараён моҳиятини ёритишида муаммонинг ечими “иқтисодий ижтимоийлашув” тушунчасининг мазмунига бориб тақалади. Бу борада дастлабки изланишларни олиб боришган Берти ва Бомбилар болалар иқтисодий саводхонлиги ривожланишини босқичма-босқич тадқиқ қилишган. Ўтган асрнинг 70-80-йилларда нашр этилган хорижий илмий адабиётларда мазкур муаммо олимлар томонидан босқичма-босқич ўрганилган. Аниқланишича, болалар иқтисодий саводхонлигининг ривожланиш босқичларида маълум тафовутлар бор ва у олимларнинг қарашларида ўз ифодасини топган. Натижаларга кўра, болалар даставвал иқтисодий компонентлар ҳақида алоҳида-алоҳида тушунчаларга эга бўлиб, сўнгра мураккаб бўлган иқтисодий жараёнлар ҳақидаги тушунчаларни идрок қилишади ва бу шахс иқтисодий ижтимоийлашувни даражасини белгилаб беради [2], [3], [4], [5], [6].

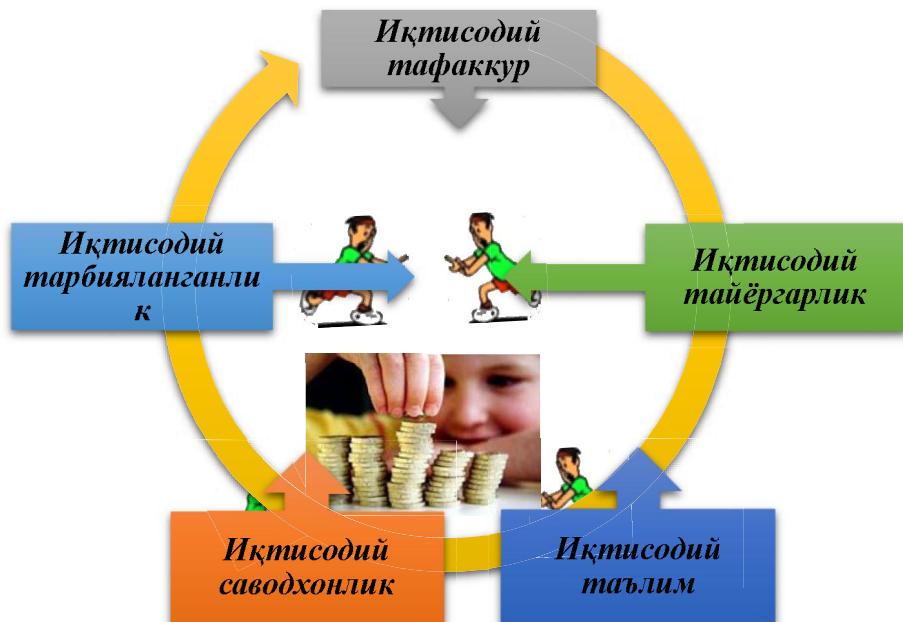
Бизнингча ҳам ёши улгайиб борган сари шахснинг иқтисодий ҳодисаларга оид янги ахборотларни мақсадли тезда қабул этиши, ойдинлаштириши, таҳлил асосида амалиётда қўллаши, тафаккурдаги синтез, солиштириш, абстракциялаш, конкретлаштириш каби жараёнларни ишга солиб, инновациялар яратишга ҳаракат этиши ундаги “иқтисодий билим ва маданийт”ни белгиловчи

фазилатларнинг шаклланганлик даражасига бевосита боғлиқ хисобланади ва бундай хатти-харакатлар алгоритми унинг иқтисодий жиҳатдан **ижтимоийлашганлигида** яққол намоён бўлади [7].

Иқтисодий ижтимоийлашув жараёни билан боғлиқ бундай вазиятда кўп нарса ёшларнинг иқтисодий тайёргарлик даражасига, уларда хўжалик юрита олиш, тежамкорлик сингари хислатлар шаклланишига, ёшларни мактаб, мактабдан ташки муассасалар, ишлаб чиқариш, тадбиркорлик соҳасида ҳақиқий иқтисодий фаолиятга иложи борича эртароқ ва фаол жалб этишга боғлиқдир.

Фикримизча, иқтисодий ижтимоийлашув жараёнидаги субъект ўз-ўзининг иқтисодий мавқенини адекват баҳолаши кўп жиҳатдан иқтисодий таълим, иқтисодий саводхонлик, иқтисодий тайёргарлик, иқтисодий тафаккур иқтисодий тарбияланганлик даражасига боғлиқдир (1-расмга қаранг). Ана шу 5 та мезон ёрдамида шахснинг иқтисодий муносабатларга йўналганлигини ижтимоий тасаввур контекстида баҳолаш мумкин ва буни аниқлашда бизга “Субъектнинг иқтисодий мавқенини баҳолаш”га қаратилган Дембо-Рубинштейн методикаси кўл келади.

Мазкур методика билан боғлиқ тадқиқот (2009-2019 йил)ларда, Тошкент давлат иқтисодиёт университети қошидаги “Аниқ фанларга ихтисослаштирилган давлат умумтаълим мактаби”, Қашқадарё вилояти Яккабоғ, Миришкор туманларидағи ҳамда Тошкент шаҳридаги умумтаълим мактабларининг 7- ва 9-синф ўқувчиларидан иборат ўсмирлар ҳамда Тошкент ва Қарши шаҳридаги академик лицейлар ва Тошкентдаги коллажларнинг 3-боскич ўқувчиларидан ташкил топган ўспириналар респондент сифатида иштирок этди.

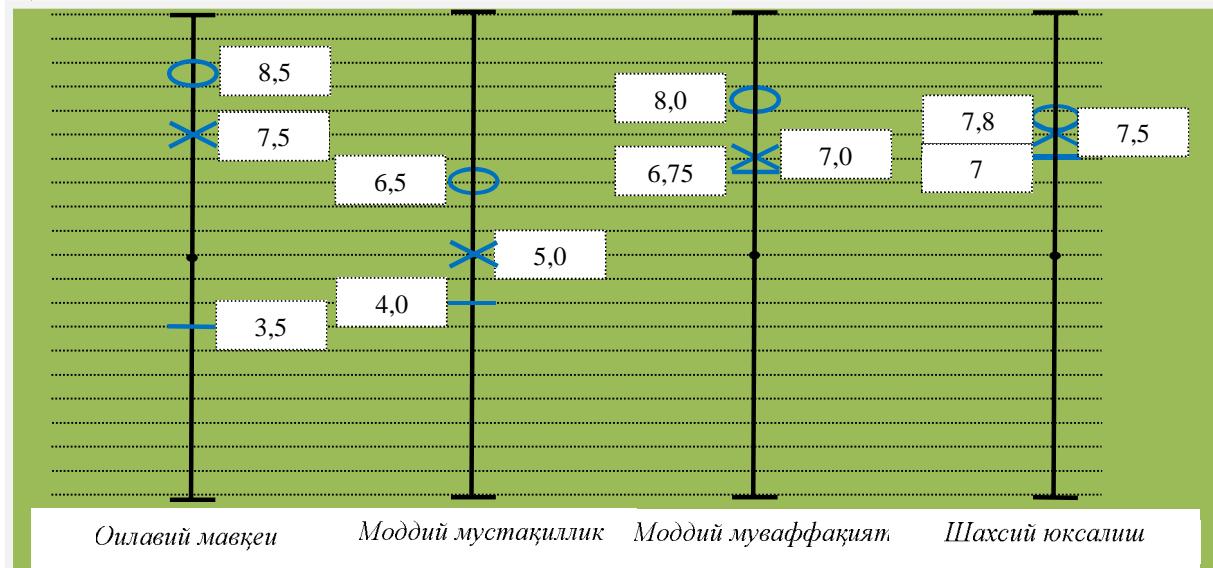
1-расм. Шахснинг иқтисодий муносабатларга йўналганлигини баҳолаш мезонлари

Ҳар бир ўсмир ва ўспирин ўзларига тақдим этилган бланкага: (1) оилавий мавқеи; (2) моддий мустақиллик; (3) моддий муваффақият; (4) шахсий юксалиш каби шахснинг ижтимоий-иктисодий ҳолат шкаласини “о”, “х” “–” каби белгилар тизими ёрдамида баҳолаб беришди. Бу ерда, “о” – тасаввурида қай даражада бўлиш уни қониқтиради; “х” – имкониятлардан келиб чиқиб аслида қайси даражагача бориш мумкин; “–” – айни вактда у қайси даражада турибди каби белгилар тизимиidan фойдаланиб иқтисодий ижтимоийлашувни белгиловчи хуносалар чиқарилган.

Ўсмирлар томонидан тақдим этилган жавоб вариантиларини математик-статистик қайта ишлаш натижалари асосида қўйидагилар маълум бўлди. Жумладан, ўсмирлар гуруҳи вакиллари тасаввурнида “оилавий мавқеи” шкаласи учун қониқиши чегараси 85 фоизлик (изоҳ, бунда ҳар бир ўсмир танлови 10 см лик кесмада қайд этилган ва жами жавобларнинг ўртачаси чиқарилган) имкониятни намоён этган бўлса, имкониятлардан келиб чиқиб аслида ўзларини қайси даражагача боришлари мумкинлигини кўрсатувчи ҳолат 75 фоиз (ўртача 7,5 см)ни кўрсатди. Шунингдек, ушбу тоифа респондентларининг айни вактдаги даражаси ўртачадан паст (3,5 см; 35 фоиз) эканлиги маълум бўлди.

Танловларга қараганда, “моддий мустақиллик” шкаласининг қониқиши чегараси 65 фоизлик (6,5 см) даражани кўрсатган бўлса, имкониятлардан келиб чиқиб ўзларининг аслида қайси даражагача этиб бориши тўғрисидаги башоратлар эликка-эллик (5 см)ни намоён қилди. Мазкур тоифа синалувчилар ушбу шкала бўйича айни вактдаги даражасини ўртачадан паст (4 см; 40 фоиз) тасаввур қилишади.

“Моддий муваффақият”ни асословчи 3 шкала бўйича қониқиши чегараси 80 фоиз (8 см)ни ташкил қилса-да, ўсмирларнинг эътирофига кўра, ўз имкониятларидан келиб чиқиб баҳолаганда қониқиши чегарасининг 70 фоизи (ўртача 7 см)гача ўзларини сафарбар эта олишлари мумкин экан. Шунингдек, ушбу тоифа иштирокчилар айни вақтдаги даражасини ўртачадан юқори (6,75 см; 67,5 фоиз) эканлигини таъкидлашган.

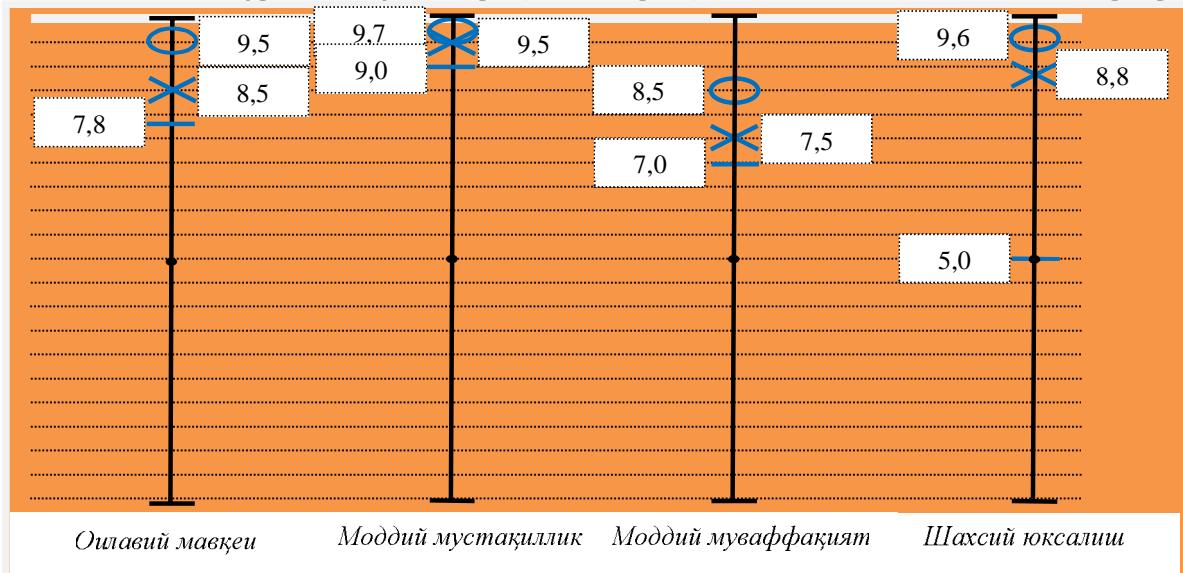

2-расм. Ўсмирларнинг ўз-ўзини иқтисодий мавқенини баҳолашлари

4 шкала, яъни “шахсий юксалиш”нинг қониқиши чегараси ушбу гурух синалувчилари учун 78 фоизлик (7,8 см) имконият башорат қиласи. Оптация босқичига қадам кўяётган бу тоифа респондентлар ўз имкониятларини тасаввурларида чамалаб кўриш хисобига 75 фоиз (ўртача 7,5 см)лик даражагача етиб боришлари мумкинлигини таъкидлашган. Айни вақтдаги қониқиши даражаси 70 фоиз, яъни ўртачадан юқори (7 см) эканлиги кузатилди.

Хусусан, ўсириналар гурухи вакиллари тасаввуррида “оилавий мавқеи” шкаласи учун қониқиши чегараси 95 фоизлик (изоҳ, бунда ҳам ҳар бир ўсирин танлови 10 см кесмада қайд этилган ва жавобларнинг ўртачаси чиқарилган) имкониятни намоён этган бўлса, имкониятлардан келиб чиқиб аслида ўзларини қайси даражагача боришлари мумкинлигини кўрсатувчи ҳолат 85 фоиз (ўртача 8,5 см)ни кўрсатди. Шунингдек, ушбу тоифа респондентларининг айни вақтдаги даражаси ўртачадан анча юқори (7,8 см; 78 фоиз) эканлиги маълум бўлди.

“Моддий мустақиллик” шкаласининг қониқиши чегараси 97 фоизлик (9,7 см) даражани намоён килган бўлса, ўзларининг аслида қайси даражагача етиб бориши тўғрисидаги башоратлар 95 фоиз (9,5 см)ни кўрсатмоқда. Мазкур тоифа респондентлар ушбу шкала бўйича айни вақтда турган даражасини баҳолаш кўрсаткичи ўта юқори (9 см; 90 фоиз) эканлиги билан дикқатга сазовордир.

3-расм. Ўсириналарнинг ўз-ўзини иқтисодий мавқенини баҳолашлари

3-шкала, яъни “моддий муваффақият”ни асословчи шкала натижаларига қарайдиган бўлсақ, ўспириналар учун қониқиши чегараси худди ўсмирларни каби 85 фоиз (8,5 см)ни ташкил қиласа-да, ўсмирларнинг эътирофидан фарқли равишда ўспириналар ўз имкониятларидан келиб чиқиб ўз-ўзини сафарбар эта олишининг қониқиши чегараси билан боғлиқ тасаввурлари 5 фоизга ортиқ, яъни 75 фоиз (ўртacha 7 см) экан. Шунингдек, ушбу тоифа иштирокчилар айни вактдаги даражасини ўртачадан ўқори (7 см; 75 фоиз) эканлигини таъкидлашган.

“Шахсий юксалиш”нинг қониқиши чегараси ўспириналар гурухи синалавчилари учун 96 фоизлик (9,6 см) имконият башорат қиласи. Бу тоифа респондентлар ўз имкониятларини тасаввурларида чамалаб қўриш ҳисобига 88 фоиз (ўртacha 8,8 см)лик даражагача етиб боришилари мумкинлигини таъкидлашган бўлса-да, оптация босқичи билан боғлиқ иккиланишлар ҳисобига ўспириналарнинг айни вактдаги қониқиши даражаси 50 фоиз, яъни элликка-эллик (5 см) эканлигини намоён қиласи.

Иқтисодий ижтимоийлашув жараёни субъектининг иқтисодий мавқеини ўзини-ўзи баҳолашида тасаввур-белгилар тизимидан фойдаланишнинг ўзига хослигини (1) оиласи мавқеи; (2) моддий мустақиллик; (3) моддий муваффақият; (4) шахсий юксалиш каби шахснинг ижтимоий-иктисодий ҳолатини белгиловчи шкалалар ёрдамида аниқланиши, бизга қуидаги илмий хуносаларни чиқариш имконини берди:

Биринчидан, шахснинг иқтисодий ижтимоийлашуви жараёнида оиланинг иқтисодий мавқеини англаш, яъни шахсни бу мавқеи ёрдамида қониқиши ҳиссини туйиши, ижобий орентацияланганлик ҳисобига имкониятларни тўғри чамалай олиши ёш кўрсаткичи ўсиши билан ҳамоҳанг бир маромда ошиши кузатилса-да, молиявий ва иқтисодий муносабатлар доирасида ўзини-ўзи англаш жараёни ўсмирлик даврига нисбатан ўспириналар даврида икки марта тезроқ содир бўлар экан.

Иккинчидан, шахснинг ўзини-ўзи моддий мустақиллик позициясида англаши, яъни қониқиши ҳиссини юқори даражаси, имкониятларни тўғри чамалаш ҳамда реал имкониятни баҳолаш билан боғлиқ шахснинг ижтимоий-психологик хусусиятларининг шаклланиши худди юқоридаги каби ўсмирларга нисбатан ўспириналарда икки марта тезроқ содир бўлар экан.

Учинчидан, ҳар иккала тоифа (ўсмир, ўспирин) вакилларида моддий муваффақият борасида ўзини-ўзи англаш бўйича тафовутлар кузатилмайди ва бу уларнинг меҳнат фаолиятидан йироқда бўлганлиги, ҳали ўзлари мустақил пул ишлаб топмаганлиги, бирламчи фаолият ўқиш фаолияти эканлиги билан изоҳланади.

Тўртинчидан, иқтисодий ижтимоийлашув жараёнининг субъекти ҳисобланадиган шахс учун шахсий юксалиш борасидаги ўзини-ўзи англаши, яъни қониқиши ҳисси чегарасини англаши ва ўз имкониятларни тўғри чамалай билиши билан боғлиқ ижтимоий-иктисодий вазиятларда ёш хусусиятларига кўра ўсиш суръатини намоён қиласа-да, ўсмирларга қараганда ўспириналарда реалликни баҳолашга нисбатан камайиш суръатидаги тўғри йўналганликнинг гувоҳи бўлиш мумкин.

Бешинчидан, умумтаълим мактаблари ўқувчиларида тежамкорлик, тадбиркорлик хислатларини тарбиялашда ҳамда уларнинг иқтисодий онги, хулқи ва тафаккурини ривожлантиришга қаратилган ижтимоий лойихаларни амалиётга татбиқ қилишда мактаб психологи иқтисодий фанлар ўқитувчиши билан ҳамкорлиқда: “Ўсмирлар ва бозор иқтисодиёти”, “Оила ва таълим муассасаси контекстида ўсмирнинг иқтисодий ижтимоийлашуви” каби мавзуларда туркум давра сухбатларини ташкиллаштириши алоҳида аҳамиятга эга.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами. – 6 (766)-сон, 2017. – Б. 25-150.
2. Hayitov O.E. Iqtisodiy psixologiya: O‘quv qo‘llanma. Oliy o‘quv yurtlari magistratura bosqichi talabalari uchun. – T.: TDIU, 2009. – 234 b.
3. Буренина С.Ю. Влияние денег на процессы социализации современных подростков: автореферат дис. ... канд. педагог. наук: 13.00.01. – СПб.: РГПУ им А.И. Герцена, 2000. – 24 с.
4. Вяткин А.П. Психология экономической социализации личности: субъектно-ролевой подход: Монография [Текст] / А.П. Вяткин. – Иркутск: Иркутский государств. унив-т. – 2010. – 383 с.
5. Горбачева Е.И., Купрейченко А.Б. Отношение личности к деньгам: нравственные противоречия в оценках и ассоциациях // Психологический журнал. – 2006. – Т.27. – № 4. – С. 26-37.
6. Карнышев А.Д., Бурменко Т.Д., Иванова Е.А. Человек и собственность: Учебное пособие. – Иркутск: БГУЭП, 2006. – 349 с.
7. Умарова Н.Ш. Шахс иқтисодий мавқеини баҳолашда тасаввур-белгилар тизимидан фойдаланишнинг ўзига хослиги // Журнал, Педагогик маҳорат. – Бухоро, 2011. – № 4 (43). – Б. 61-65.